

PRÍBEH ARCHAICKÉHO GRÉCKA

OD TRÓJE K TERMOPYLÁM

MICHAL HABAJ a kol.

PRÍBEH ARCHAICKÉHO GRÉCKA

OD TRÓJE K TERMOPYLÁM

MICHAL HABAJ a kol.

PRÍBEH ARCHAICKÉHO GRÉCKA

OD TRÓJE K TERMOPYLÁM

PERFEKT

Texts © Peter Bystrický, Michal Habaj, Drahoslav Hulínek, Emanuel Jirkal,
Lubor Kysučan, Lucia Nováková, Matúš Porubjak, Jana Steklá
Photographs © authors's archive, Perfekt's archive,
Ivan Kuzma, Lucia Nováková, Adobe Stock, Wikipedia
Illustrations © Andrej Sabov
Design © SOFT DESIGN, s. r. o.
Slovak edition © PERFEKT, a. s., 2019

Publikáciu z verejných zdrojov podporil Fond na podporu umenia

Kniha vyšla s podporou Trnavského samosprávneho kraja

Od Tróje k Termopylám

Autori: Peter Bystrický, Michal Habaj, Drahoslav Hulínek, Emanuel Jirkal,
Lubor Kysučan, Lucia Nováková, Matúš Porubjak, Jana Steklá
Fotografie: archív autorov, archív vydavateľstva Perfekt,
Ivan Kuzma, Lucia Nováková, Adobe Stock, Wikipédia
Ilustrácie: Andrej Sabov
Recenzenti: Veronika Dubcová, Peter Fraňo
Zostavovateľ: Michal Habaj
Grafická úprava: SOFT DESIGN, s. r. o.
Jazyková redaktorka: Marta Činovská

Vydal PERFEKT, a. s., Cukrová 14, 811 08 Bratislava, ako svoju 852. publikáciu.
Rok vydania 2019
Prvé vydanie

Knihu so zľavou si môžete objednať vo vydavateľstve PERFEKT, a. s.,
Cukrová 14, 811 08 Bratislava, e-mail: odbyt@perfekt.sk
alebo kúpiť v Kníhkupectve Vojtecha Zamarovského,
Karpatská 7, 811 05 Bratislava 1, alebo na www.perfekt.sk.
Elektronickú verziu tejto knihy si môžete kúpiť na www.martinus.sk, www.dibuk.sk.

Tlač: KASICO, a. s., www.kasico.sk

ISBN 978-80-8046-946-7

*O hneve Achilla Péléovca mi, bohyňa, spievaj,
o hneve zhubnom, čo Achájcom spôsobil premnoho strastí,
do Hádu uvrhol veľký počet udatných duší
hrdinov zdatných, keď psom a dravým rozličným vtákom
napospas hodil ich telá. To diala sa Diova vôľa
od toho času, čo v hneve sa rozišli po veľkom sváre
Átreov syn, muž veliaci chlapom, a Achilleus božský.*

Takto začína svoj spev legendárny Homér v epose *Iliada* o spore achájskych náčelníkov pred Trójou. Ide o jeden z najznámejších príbehov v dejinách vôbec, príbeh, ktorý sa nerozlučne viaže k priebehu trójskej vojny. Homér alebo ktokoľvek sa už skrýva pod týmto menom, ho zapísal niekedy v ôsmom storočí pred Kr. a *Iliada* sa spoločne s ďalším homérskym eposom *Odyseou* stala symbolom gréckej kultúry, jej svojbytnosti a jazyka pre ďalšie stáročia. Príbeh našej knihy sa začína práve v ôsmom storočí pred Kr., keď boli eposy zapísané a končí sa v období slávnej bitky pri Termopylách na počiatku piateho storočia pred Kr., kde sa na smrť odhodlaných tristo spartských postavilo perzskej presile. Týmto udalosťami rámcujeme obdobie, ktoré sa zvykne označovať ako archaické. Medzníky tejto etapy zďaleka nie sú presne stanovené, kladú sa rozdielne podľa rôznych kritérií a i tie naše sú selektívne, ale nie náhodné. Prerod dovtedy ústne podávaného príbehu o trójskej vojne do podoby písaného diela sme si vybrali, lebo symbolizuje podstatné premeny gréckeho sveta, ako sú prijatie písma, počiatky literatúry, kolonizácie či zmeny v štruktúre spoločnosti. Naopak, Termopyly a bitka, ktorá sa pri nich v roku 480 pred Kr. odohrala, spoločne s ďalšími, ktoré nasledujú pri Salamíne či Platajách, predznamenávajú koniec archaického sveta a prechod ku klasike podnietennej vznikom aténskej ríše.

Archaické Grécko je dôležitou kapitolou nielen gréckych, ale aj európskych dejín. Jeho aktérmi sú jedni z prvých menom známych Európanov, ktorých pozná dnes azda každý. Spomínaný Homér v tomto období píše svoje slávne eposy, Tháles premýšľa nad svetom naokolo, Solón tvorí zákony, Polykrates bojuje o moc na mori. Objavilo sa tu teda skutočne mnoho slávnych postáv, ktoré sa stali hrdinami veľkých príbehov. Po archaickej kapitole pokračujú grécke dejiny slávnym klasickým obdobím (5. a 4. storočie pred Kr.) s jeho aténskou Akropolou, Sokratom či Platónom, no archaické Grécko bolo viac ako iba vydarenou

predohrou k tejto klasike. Európa prostredníctvom Grékov počas týchto troch storočí sčasti prijala a sčasti dotvorila vlastné písmo, Gréci dali vzniknúť novej forme literatúry, histórie, filozofie a ďalších vied. Spísali prvé európske zákony a správe a administratívne obcí dali dovtedy neobvyklú funkčnú štruktúru. Vytvorili osobitú monumentálnu architektúru, z východu priviezli peňažníctvo, nové plodiny a živočíchy. Napomohli šíreniu metalurgie či znalostí plavby. Práve v tomto období premenili a pogrécili Stredomorie a ich jazyk bolo počuť od Talie až po Afriku a od Gibraltáru až po Čierne more.

Túto slávnú kapitolu gréckych dejín, a možno povedať úvodnú kapitolu európskej písanej histórie, sme sa rozhodli spísať z rôznych hľadísk. Kniha prevádza historickým príbehom, archeologickými nálezmi, podáva prehľad o živote a dejinách najznámejších obcí, ako boli Atény a Sparta. Poukazuje na vývoj v Stredomorí, dáva možnosť zoznámiť sa s prvými zákonmi, filozofií a s počiatkami vedy. Privádza nás priamo do gréckych obcí a gréckych rodín, zoznamuje s postavením žien, s ich životom a problémami. Všíma si premenu krajiny, zmeny, ktoré už v tomto ranom období človek spôsobil svojou činnosťou a v neposlednom rade dáva nahliadnuť do sveta zvierat, do ich skutočného i symbolického významu pre človeka archaického Grécka.

Snažili sme sa podať čo najkompletnejší a najplastickejší obraz archaického Grécka, no téma je taká široká, že mnohé otázky zostali zodpovedané iba okrajovo. I tak však prináša čitateľovi doposiaľ najucelenejší slovenský prehľad počiatkov gréckej a európskej písanej histórie. Zásluha za to patrí všetkým, ktorí sa na nej podieľali, odborníkom zo slovenských a z českých univerzít, historických a archeologických ústavov. Mnohé oblasti života Grékov si vyžadujú špecialistov na jednotlivé témy, ktoré sme sa však nesnažili opísať iba do hĺbky, ale aj zaujímavo, aby kniha neprinášala len poznanie, ale bola i príjemným čítaním. Za túto náročnú spoluprácu ďakujem všetkým autorom kapitol, menovite Petrovi Bystrickému, Lucii Novákovej, Drahoslavovi Hulínkovi, Matúšovi Porubjakovi, Emanuelovi Jirkalovi a osobitá vďaka patrí českým kolegom Jane Steklej a Luborovi Kysučanovi, že sa k nášmu projektu pridali a svojou erudovanosťou mu vo viacerých miestach dodali hĺbku a kvalitu. Iba vďaka tejto rozsiahlej spolupráci sme nakoniec mohli poskladať dieliky dejín archaického Grécka do mozaiky príbehu, ktorý, ako dúfam, dôstojne reprezentuje takú dôležitú kapitolu našich európskych dejín.

Na záver patrí ešte poďakovanie všetkým, ktorí ku knihe prispeli. Jednak ďakujem obom recenzentom Veronike Dubcovej a Petrovi Fraňovi za prečítanie rukopisu, cenné poznámky a opravy. Dôležitý kus práce odvieďlo vydavateľstvo PERFEKT v podobe jazykovej korekcie, zalomenia a celého grafického stvárnenia, za čo im patrí veľká vďaka.

Michal Habaj

RODIACE SA GRÉCKO:

MÍNOJCI, MYKÉNČANIA
A TEMNÉ OBDOBIE

Minojská a Mykénska civilizácia začali vývoj, ktorého dôsledky pretrvávajú v rámci európskych dejín do súčasnosti. Obe kultúry boli v niečom prvé. Minojská bola prvou civilizáciou v Európe s vlastným plnohodnotným písomom. Mykénska kultúra je prvá európska kultúra, o ktorej vieme, akej etnicity boli jej nositelia. Môžeme ich stotožniť s prvými doloženými Grékmi v dejinách. Ide najmä o známych Achájcov zo zlatého veku Helénov. V našom rozprávani začneme najskôr minojskou civilizáciou, lebo práve ona výrazne formovala mykénsku civilizáciu a tým i osudy neskoršieho gréckeho sveta.

Ostrov Kréta je starovekým predobrazom gréckej, ale aj európskej civilizácie. Odtiaľ prišiel prvotný výrazný podnet k tomu, čo všeobecne nazývame grécky zázrak. Práve na tomto ostrove sa vyvíjali civilizácie, ktoré boli dejinnými súputníkmi starovekého Egypta či rozkvitajúcich miest, štátov a ríš doby bronzovej od Anatólie a Kanaánu až po Mezopotámiiu a Elam. Kréta je nielen najväčším gréckym ostrovom, ale zároveň patrí medzi tie väčšie v Stredomorí. Na severe ju obklopuje Egejské more a na juhu jej brehy obmýva Líbyjské more. Po maličkom Gaudose, ktorý sa nachádza južne od nej, je druhým najjužnejším ostrovom Európy. Na tomto mieste vyrástla civilizácia, ktorú podľa

More, lode a obchod patrili vždy k životu Kréťanov. Toto vyobrazenie síce pochádza z minoizovanej Théry, ale podobne to vyzeralo i v minojskom svete na Kréte.

legendárneho kráľa Minoa nazývame minojskou. Jej názov do všeobecného povedomia presadil objaviteľ jej materiálnych aj písomných pozostatkov britský vedec Arthur Evans. Práve on sa najviac zaslúžil o odkrytie Knóssu – dominantného sídla tejto pradávnej kultúry.

O starobylosti Kréty v mnohom sprostredkovane vypovedajú grécke báje. Na krétskom vrchu Dikte mala podľa povestí Reia tajne porodiť vtedajšiemu vládcovi sveta Kronovi neskoršieho vládcu olympských bohov – Dia. Už ako vládca si Zeus vyhlíadal nádhernú dcéru sidónskeho (dnešný Libanon) kráľa Agenora – Európu. Aby ju získal a zároveň na seba neupozornil svoju žiarlivú manželku Hérú, premenil sa na býka. V podobe tohto silného zvieraťa zlákal Európu svojou krotkosťou a krásou, tá očarovaná si na neho sadla a Zeus ju uniesol na Krétu. Tam sa jej dal spoznať a zvedol ju. Princezná mu porodila troch synov. Minoa, vládcu v krétskom Knósse, Sarpedóna – budúceho panovníka v Lýkii, i nadovšetko múdreho a spravodlivého Radamantya. No ani zvedená Európa neupadla do zabudnutia. Prišla na ostrov kontinentu, ktorému natrvalo dala svoje meno. Týmito príbehmi si Gréci spomínali na dávne počiatky starej krétskej kultúry previazanej s príbehmi Európy a Minoa.

OD POČIATKOV OSÍDLĚNIA PO VZNIK MÍNOJSKEJ KULTÚRY

Na predchádzajúcich riadkoch sme priblížili niektoré príbehy z gréckej mytológie. Bájoslovie o mnohom vypovedá a naznačuje možné dejinné súvislosti. No pre ďalšie vedomosti sa musíme obrátiť na prácu archeológov. Najlepšie poznateľná, vedecky reálne zhodnotená situácia z obdobia existencie minojskej kultúry je z 2. tisícročia pred Kr. Prostredníctvom archeológie, histórie, porovnávacej religionistiky a vulkanológie vieme, že na ostrove žili ľudia, ktorí spôsobom života vôbec nezaostávali za svojimi dejinnými súputníkmi z rozkvitajúcich orientálnych civilizácií. Obyvatelia ostrova boli zdatní v poľnohospodárstve, v metalurgii bronzú, šperkárstve, v kozmetike, v obchode a v námorníctve.

„Minoovo kráľovstvo“ sa do pozornosti bádateľov dostalo na začiatku dvadsiateho storočia, keď britský archeológ Sir Arthur Evans odkryl južne od terajšieho hlavného mesta Kréty – Heraklionu zvyšky Knóssu. No samotní tvorcovia

minojskej civilizácie zostávajú záhadní. Prví obyvatelia prichádzali na ostrov v 7. tisícročí pred Kr. Minojská civilizácia sa vo svojich počiatočných črtách začala formovať po roku 3500 pred Kr., vtedy sa na Kréte etablovala doba bronzová a začalo sa takzvané predpalácové obdobie. Viacerí odborníci konštatujú, že časť strojcov budúcej minojskej civilizácie prišla na ostrov najmä v jej počiatkoch, okolo roku 3500 pred Kr. Minojskí Kréťania mohli pochádzať z Afriky, Anatólie, Predného východu alebo patriť k pôvodným neolitickým obyvateľom ostrova, ktorí sem prišli pravdepodobne z Anatólie, prípadne dorazili vo viacerých migráciách z rôznych končín. Od počiatku boli v úzkom kontakte s Egypťanmi a obyvateľmi Levanty i Anatólie, v mnohom na nich nadväzovali, ale sa i odlišovali.

Obydlia Kréťanov tvorili od zrodu minojskej kultúry jednoduché domy z hlinených tehál s kamennou podmurovkou. Vo viacerých prípadoch ich postupne pospájali do väčších stavebných celkov, zrejme predchodcov budúcich palácov a miest. Ich pozostatky archeológovia odkryli v Knósse, Hagia Triade a Faiste. Z tých čias poznáme prvé bronzové zbrane, ale aj zlaté a strieborné šperky. Máme dokonca doložené rozsiahle kontakty (4. a 3. tisícročie pred Kr.) s nositeľmi kykladskej kultúry, etablovanej na rovnomenných ostrovoch v Egeide.

Arthur Evans nielen rozpoznal minojskú kultúru, ale ju i časovo roztriedil podľa keramiky na včasnminojské (3100/3000 – 2100 pred Kr.), stredominojské (2100 – 1700 pred Kr.) a neskorominojské obdobie (1700 – 1100 pred Kr.), pričom každé z nich malo ešte tri stupne (označované I, II, III) a viaceré podstupne (označované a, b, c). Je to tzv. relatívna chronológia. Relatívna v tom zmysle, že čo je mladšie a čo staršie, je určené podľa archeologického výkopu najdených vrstiev (stratigrafie). Napriek miernym zmenám je Evansovo delenie používané doteraz. Jeho nedostatkom je hlavne to, že ho vypracoval pre lokalitu Knóssos a pre iné oblasti Kréty už úplne nepostačuje. Grécky archeológ Nikolaos Platon preto v 60-tych rokoch 20. storočia vytvoril všeobecnejšie členenie, vychádzajúce zo stavebného vývoja veľkolepých minojských palácov, nachádzajúcich sa nielen v Knósse, ale aj vo Faiste, Málii, v Kato Zakros a inde. Na základe jeho delenia rozoznávame Predpalácové (začiatok okolo 3500/3100), Staropalácové (začiatok okolo 1950/1900), Novopalácové obdobie (začiatok okolo 1750), Obdobie tretích palácov (začiatok okolo 1490/1450) a Popalácové obdobie (začiatok okolo 1379/1350 a končí okolo 1100).¹ Toto delenie je rozšírené medzi odbornou aj laickou verejnosťou. Okrem relatívnej hovoríme aj o tzv. absolútnej chronológii, ktorá sa pokúša datovať v konkrétnych rokoch. Keďže pre egejskú oblasť nemáme žiadne zoznamy kráľov či úradníkov, tak ako je tomu v Egypte či v Mezopotámii, musíme si pomáhať buď synchronizáciou historických chronológií na Prednom východe, prípadne sa spoľahneme na najnovšie prírodovedecké spôsoby, napríklad rádiokarbónovú metódu podľa vrstiev do ľadovca v Grónsku či na dendrodáta (datovanie pomocou letokruhov drevín). Problém nastane vtedy, keď za pomoci

dvoch rôznych postupov získame dve pomerne odlišné datovania, v dôsledku čoho hovoríme o tzv. krátkej a tzv. dlhej chronológii. Rozdiel si môžeme najlepšie ukázať na príklade známych šachtových hrobov v Mykénach na Peloponéze. Zatiaľ čo podľa krátkej chronológie (na základe importov) vznikli zhruba v rokoch 1650 – 1500, podľa dlhej chronológie (hlavne ^{14}C , ale aj importy) je to o storočie skôr, teda obdobie 1750 – 1600 pred. Kr.

CIVILIZAČNÝ VRCHOL MÍNOJSKÝCH KRÉŤANOV, TAJOMSTVO FRESKÝ A PRVÉ EGEJSKÉ PÍSMO

Prvým vrcholom minojskej kultúry bolo obdobie starých palácov. Paláce tvorili stredobody kultúry, hospodárske a mocenské centrá a dodnes sú hlavnými symbolmi celej minojskej civilizácie. Najznámejšie vyrástli aj s okolitým mestom v Knóse, Málíi a Faiste. Za výstavbou palácov sa zvykne hľadať vplyv z Predného východu, Egypta, ba až Mezopotámie, kde hrali paláce dôležitú úlohu v politickom i hospodárskom živote. Minojci mali v staropalácovom období s Orientom a Egyptom časté obchodné kontakty. Vedomosti sa presúvali a zrejme prišlo tiež k presunu znalostí, ktoré sa týkali výstavby palácov a spôsobu riadenia obcí. Na druhú stranu zostávali minojské paláce aj ich kultúra do veľkej miery osobité. Na rozdiel od palácov na Prednom východe napríklad nebývali opevnené a pri ich architektonickej výstavbe mohli zohrávať podstatnú úlohu tradície zakorenené zo starších období krétskych dejín. Obdobie starých palácov okolo roku 1750 pred. Kr. s najväčšou pravdepodobnosťou prerušilo zemetrasenie.

Za minojský civilizačný zenit považujeme obdobie nových palácov. Staré paláce boli síce okolo roku 1750 pred. Kr. zničené, ale počet obyvateľstva začal na ostrove po katastrofe opäť stúpať. Minojci vystavali nové väčšie sídla a kultúra sa ešte rozrástla, keď sa objavili ďalšie paláce v Zakre či Kydónii. Popri palácoch hovorí o rozkvetu Kréty aj výstavba víl, rezidií či menších palácov v Hagii Triade, Kosme, Gurnii a inde. Najväčšie palácové komplexy v Knóse, Málíi, Faiste, Kydónii a Kato Zakre boli centrami spoločenského

Pohľad na tzv. baštu s reliéfnou freskou
býka pri severovýchodnom vchode v minojskom
paláci v Knóse na Kréte

a hospodárskeho života. Paláce prezentovali moc vládcov, išlo o monumentálne stavby, veď najrozsiahlejší z nich, palác v Knóse, sa rozkladal na ohromujúcich 22 tisíc metroch štvorcových a mohol vo svojich útrobach ukrývať možno až tisíc miestností. Pre rozľahlosť a komplikovanosť knósskeho paláca sa medzi Grékmi ujal výraz labyrint ako označenie zložitej, neprehľadnej a komplikovanej stavby. Slovo *labrys* pritom označovalo posvätnú minojskú dvojité sekery, akú bolo možné v palácoch vidieť vyrytú na stenách a stĺpoch, pre Grékov tak

bol knóssky palác domom dvojitej sekery a komplikovanou stavbou zároveň. Minojci budovali svoje paláce z kameňa, hliny, dreva, mramorových, sadrových a alabastrových platní. Centrum paláca tvorilo voľné nádvorie, v jeho okolí sa nachádzali trónna sála, obydlia vládnucej elity, svätyne, obetiská, rozsiahle skladové miestnosti a takzvaný „divadelný priestor“ určený pre verejné predstavenia. V príslušných častiach komplexu sa rozprestierali remeselnícke dielne, obydlia a sklady. Palác aj s mestom spájali s prístavom a okolím cesty a jedna z nich viedla dokonca naprieč celým ostrovom z Knóssu do Faistu. Steny palácov zdobili nádherné, pestré pravé fresky. Na Kréte sa začali v jednoduchej forme objavovať na sklonku obdobia starých palácov. Palác v Knósse zdobili napríklad zobrazenie princa s ľaliami, známa „Parížanka“, hry či rituály spojené s býkom, keď artista preskakuje zviera cez jeho rohy, alebo výsostne upokojujúca freska s plávajúcimi delfínmi. Veľmi dobre zachované fresky sa našli aj mimo Kréty, napríklad v egejskom svete je to najmä ostrov Théra v Kykladskom súostroví. Tu na Thére sa nachádza jedna z najdôležitejších archeologických lokalít egejského sveta, svetoznáme Akrotiri. Lokalitu, podobne ako Pompeje, pochovala, ale pre nás zachránila hrubá vrstva sopečného popola rozmetaného do ovzdušia po výbuchu sopky na ostrove. Ďalšie fresky by sme našli na minoizovaných egejských ostrovoch Mélos (Filakopi) či Keos (Hagia Irini). Fresky majú väčšinou náboženský podtext, no zároveň dekorujú. Na viacerých z nich sa pred nami odvíja i istý príbehový aspekt, ktorý v niektorých prípadoch vzdialene pripomína motívy neskorších Homérových eposov a viacerí bádatelia ich preto spájajú s existenciou predhomérskeho príbehu. Minojské umenie a vynález pravej fresky bolo aj významným vývozným artiklom minojských Krétanov. Ich pozostatky sa našli v Egypte aj v Levante.

Minojci používali ako prví Európania písmo, a to hneď viacero typov. Najskôr krétske hieroglyfické písmo, neskôr, už možno v období starých palácov, ale určite nových, vytvorili lineárne písmo typu A, ktoré bolo najrozšírenejším typom písma na ostrove. Pochopenie zachovaných minojských textov nám však sťažuje neznalosť jazyka, ktorý sa za ním skrýva. Viaceré texty síce vieme čítať, ale im nerozumieme, prípadne im rozumieme iba z malej časti (asi 30 percent). Predpokladá sa však, že aj keby sme minojské písmo vedeli čítať, o spoločnosti, náboženstve, dobe a kultúre by nám príliš veľa nepovedalo, lebo s najväčšou pravdepodobnosťou zachované tabuľky obsahujú iba účtovné, hospodárske, skladové a majetkové záznamy. Osobitné písmo sa zachovalo na takzvanom disku z Faistu. Disk vznikol zrejme na Kréte, ale obrázkové písmo, ktoré na ňom vidíme, sa neobjavilo na žiadnom inom predmete a disk tak i so svojím písmom zostáva do značnej miery záhadou. Podľa najnovších zistení považujú niektorí bádatelia znaky na disku za jednu z modifikovaných foriem hieroglyfického písma na Kréte.

Minojskí Kréťania považovali more za križovatku ciest a nie za hranicu kultúr. Boli to zdatní námorníci, ktorí sa pohybovali po celom východnom Stredomorí. Okrem iného obchodovali s olivami, olivovým olejom a výrobkami z nich, stredomorskými bylinami, keramikou, medou, cínom, zlatom i striebrom. Silne ovplyvnili nielen Kykladské ostrovy, ale aj ostrovy v celej Egeide, ktoré podľahli ich akulturácii – minoizovali sa a podobne kultúra zapôsobilala i na niektoré lokality na západnom pobreží Malej Ázie. Minojskí obchodníci zakladali obchodné stanice, akou bola minojská, respektíve cypersko-minojská kolónia objavená napríklad v meste Ugarit v Levante. V priestore Grécka sa nachádzala minojská kolónia iba na Kythére, uvažovalo sa o Rhode, ale tam asi tiež prebehla minojská akulturácia. Minojské symboly sa objavili i v šachtových mykénskych hrobách, minojská keramika v Kanaáne či Egypte. V Egypte sa zachovali aj dobové výrazy pre obyvateľov Kréty – najznámejší je Keftiu (ka-f-tú). Tieto označenia sa používali buď všeobecne pre príslušníkov egejských kultúr, pravdepodobne ale najmä len pre obyvateľov minojskej Kréty. Jej vzťahy s Egyptom poznamenali najmä obchod, diplomacia a možno i vojenská pomoc. Vysoko rozvinuté vzťahy medzi Egyptom a Krétou dokazuje množstvo zvyškov minojských, respektíve minoizujúcich pravých fresiek na lokalite Tell el-Dab' (Avaris, hlavné mesto hyksóskej nadvlády v Egypte v druhom prechodnom období) a v nílskej Delte z obdobia panovania faraóna Thutmoseho III. (1504 – 1450 pred Kr.) a nástenné maľby z egyptských hrobiek významných hodnostárov z čias vlády kráľovnej Hatšepsut (1509/1504 – 1496/1483 pred Kr.), Thutmoseho III. a Amenhotepa II. (1450 – 1427 pred Kr.) v západnom Vasete (Téby), zobrazujúcich vyslancov a obchodníkov národa Keftiu – takzvaných „ľudí z mora“. Minojské a minoizujúce fresky (2. tisícročie pred Kr.) poznáme aj z Levanty: Alalach, Qatna a Tel Kabri. Okrem toho sa v Egypte a na Prednom východe našlo značné množstvo luxusnej minojskej keramiky kamarského štýlu z obdobia starých palácov a minojský štýl morskej flóry a fauny z obdobia nových palácov.

OD KAŽDODENNÉHO ŽIVOTA KU KULTU

Minojská civilizácia prežívala vrcholy i pády, každodennosť sa však menila iba postupne a ani zďaleka tak rýchlo ako to poznáme z dnešných dní. Obyvatelia žili v mestách a dedinách pretkaných dláždenými ulicami. Tým bohatším

viedlo priamo do domov hlinené potrubie s vodou. Žili v dvoj až trojposchodových domoch s plochou strechou.

Základom jedálneho lístka Kréťanov dlhodobo zostávali olivy a rôzne obilniny. Olivy konzumovali buď surové, nakladané v rôznych nálevoch alebo lisované na jedlý olej. Olivovníky pravdepodobne pochádzali buď z Malej Ázie, či z Predného východu, ale nájdu sa i bádatelia, ktorí hľadajú ich pôvod priamo na Kréte. Kréťania vedeli okrem pestovania olív a ich spracovania aj o ich blahodarných účinkoch na ľudský organizmus. Výrazy „olivy“ a „olivový olej“ sú napísané a rozlúštené na hlinených tabuľkách v lineárnych písmach A i B. Najstaršie obrazové znázornenie olív je na pečatidle z Knóssu z obdobia okolo roku 1700 pred Kr. Olivový olej sa popri iných využitíach používal i ako náplň do lúč a olivy a výrobky z nich boli dominantnou súčasťou minojského námorného exportu, nehovoriac o tom, že olivy sa stali dôležitým minojským dedičstvom neskorších Grékov. Okrem olív a obilnín patrili na minojský stôl strukoviny, bravčové, kozie, baranie a jahňacie mäso. Nemôžeme zabúdať ani na ryby a divinu (jelenia zver, divoké kozy a iné). Používali tiež byliny, určite varili odvary z mäty, veď tá sa doteraz na ostrove vyskytuje v hojnom počte. Aj z ďalších bylín varili rôzne vývary, balzamy a lekváre, či už na každodenné konzumovanie, alebo ako prísadu do jedla, prípadne plnili funkciu liečiv alebo omamných látok používaných pri náboženských obradoch. Na sladenie používali med, sprvu z divých, neskôr domestikovaných včiel. Z nápojov poznali predovšetkým víno, ktoré aj vyvážali, a pravdepodobne i pivo. Dôležitú súčasť jedálneho lístka tvorilo ovocie ako figy, hrozno, datle, slivky a granátové jablká. Nepohrdli ani mandľami a sušenými hrozienkami.

Okrem jedla Minojci doslova dbali na hygienu a celkovú starostlivosť o telo. V tomto smere sa im v dobovom starovekom svete vyrovnali iba predstavitelia najvyšších egyptských vrstiev. Na ostrove sa našli pozostatky po vodovode a kanalizácii, a to vôbec prvej v Európe. I z tohto dôvodu rástol na ostrove počet obyvateľov a v 2. tisícročí pred Kr. ho už obývalo približne jeden až dva milióny ľudí. Iba pre porovnanie, v súčasnosti je to niečo viac ako 600 tisíc, čo dokumentuje bohatstvo, životaschopnosť a vyspelosť minojskej Kréty.

Od hygieny nie je ďaleko ku skrášľovaniu tela. Starovekí Minojci boli majstrami vo výrobe rôznych kozmetických olejov. To, že si na svoj zovňajšok potrpeli, dokazujú i výjavy freskách. Elegancia minojských žien tak zapôsobila, že Evansovi a jeho kolegom pripomínali dámy z prelomu 19. a 20. storočia a niektoré na základe toho dostali názvy „Parížanka“ či „Dáma v modrom“. Svojou krásou dodnes očarujú najmä vkusne upravené ženy s výrazne namaľovanými perami. Svojou nádherou pútajú fresky žien s odhalenými prsiami. Tie pôsobia ako výrazný ozdobný element a zároveň upozorňujú na posvätnosť pôrodno-materskej úlohy. Ženy zohrávali v dobovej spoločnosti rôznorodé

Nástenná mal'ba z Knóssu – prvá freska
maľovaná na mokrú omietku (buon fresco),
ktorá znázorňuje nádhernú tvár minojskej dámy.
Bádateľ Arthur Evans ju nazval „Parížanka“.

úlohy a niektoré z nich pôsobili ako kňažky, práve na ne upozorňujú napríklad aj dve známe fajansové sošky žien s hadmi. Plastiky sú oblečené v zvonových sukniach s odhaleným poprsím, v rukách držia alebo majú na tele hady, v tomto prípade zrejme posvätné symboly matky Zeme, udržovateľky života. Dámy sa skrášľovali aj rôznymi zlatými šperkmi. Známy je nález príviesku v tvare zlatej včely z palácového komplexu v Málíi. Minojské Krétanky mali krásne upravené čierne vlnité, ba až kučeravé vlasy. Obliekali si honosné zvonovité sukne a šaty.

Mnohé minojské nálezy dodnes vypovedajú o prvkoch náboženských predstáv. Našli sa už spomínané fajansové sošky bohýň s hadmi, terakotové a bronzové figúry, výjavy býka či dvojité sekery – labrys. Dôležitým prejavom kultu sú aj nádoby v tvaroch zvieracích hláv vyrábané na rituálne účely (*rhytony*), často v podobe býka. Náboženské prejavy znázorňujú aj fresky, na ktorých mladí ľudia preskakujú saltom býka cez jeho rohy. Býk symbolizoval silu, moc a spájal sa s palácom. Dôležitým bol aj kult bohyně Zeme. Svojich mŕtvych Minojci pochovávali kastrovo, spaľovali iba zriedka. Významní zosnulí sa často pochovávali v kruhových a murovaných kamenných hrobkách, známych *tholosoch*. Vo vnútrozemí Kréty môžeme v blízkosti mestečka Gouves či na mnohých iných krétskych lokalitách, spozorovať pračudesne navrhnuté mohyly, ktoré pôsobia v celej scenérii ako keby ich vytvorila sama príroda, pritom sú to pohrebiská ľudí z počiatkov minojskej civilizácie. Mŕtvych často pochovávali v skrčenej polohe do sarkofágov a malých rakiev nazývaných larnaky s dĺžkou priemerne 130 cm.

ÚPADOK A POKRAČOVANIE MÍNOJSKEJ CIVILIZÁCIE V TIENI MYKÉNSKEJ KULTÚRY

Prostredníctvom mytológie, ale aj správ Thukydidu a Aristotela sa dozvedáme, že ríša kráľa Minoa sa vraj necítila ohrozená vonkajším nepriateľom. Predstavitelia minojskej kultúry nemali dlho vážnejšieho nepriateľa. Na celom ostrove archeológovia neodkryli výraznejšie pozostatky po fortifikáciách, čo sa dáva do súvislosti s preceňovanou minojskou mierumilovnosťou. Ostrovnú Krétu chránilo dlho jej silné loďstvo a najväčšou hrozbou boli dlho len prírodné katastrofy. Napriek tomu však nakoniec Krétu ovládla populácia z pevniny.

Významný grécky archeológ S. Marinatos odôvodňoval minojský úpadok výbuchom vulkánu na Thére (Santorini), čím chcel napraviť teóriu, ktorá hovorila, že úpadok minojskej civilizácie zapríčinil vpád mykénskych Grékov, ku ktorému prišlo niekedy v 15. storočí pred Kr. Avšak na základe vedeckých výskumov vulkanológov, archeológov a historikov je situácia úpadku minojskej civilizácie oveľa problematickejšia. Najmä časové vymedzenie zemetrasenia a neskoršieho výbuchu sopky sa neustále posúva do staršieho obdobia. V minulosti sa konštatovalo, že ku katastrofe došlo okolo roku 1450, potom 1500 následne 1520 i 1550 a teraz sa už podľa dlhej chronológie hovorí o časovom rozmedzí v rokoch 1650 – 1620 pred Kr. Katastrofu, ktorá postihla Krétu po výbuchu sopky, pripomínajú napríklad stopy popola v Zakre, ale aj likvidačné zásahy do minojských prístavov na severe ostrova. K zásadnému úpadku minojskej civilizácie na Kréte však nedošlo. K tomu podľa dlhej chronológie došlo po roku 1500 pred Kr.

Mykénčania sa usadili na ostrove v prvej polovici 15. storočia pred Kr. Mykénsky príchod dokazujú nálezy hlinených tabuliek s lineárnym písmom B, keramika, nové motívy na freskách a hroby s vojenskou výbavou. Mykénčania prebrali po Minojcoch námornú prepravu a obchod s Orientom a Egyptom. Boli obnovené, prípadne kontinuálne prežívali, početné paláce, preto sa tomuto časovému úseku hovorí i obdobie tretích palácov. V mnohých palácoch išlo len o výmenu vládovskej vrstvy. Výsledky výskumov v Kommose, Knóse, Kydónii a v Hagia Triade a inde vypovedajú, že minojské enklávy naďalej prežívali. Aká bola táto nová mykénska kultúra na Kréte? Na jej vzniku mala výrazný podiel minojská kultúra. Mykénci, za ktorými sa skrývajú už Achájci hovoriaci archaickou formou gréčtiny, prebrali od Minojcov mnohé ešte v 17. a 16. storočí pred Kr. Viaceré mykénske a neskôr grécke prvky tak pochádzajú z minojského obdobia a robia z Minojcov spolutvorcov gréckej kultúry.

MYKÉNSKA CIVILIZÁCIA

Názov kultúry sa odvíja od Mykén, ktoré boli strediskom achájskeho sveta v Homérovej *Iliade*. Toto dôležité grécke mesto prvýkrát rozsiahlejšie a dlhobojšie skúmal nemecký archeologický nadšenec Heinrich Schliemann, ktorý

sa považuje i za jedného z novodobých objaviteľov Tróje. Tvorcom mykén-skej civilizácie už bola populácia, ktorá hovorila jedným z gréckych dialektov a ktorú poznáme ako Achájcov. Tí prišli na juh Balkánu niekedy okolo rokov 2100 až 2000 pred Kr.

Epicentrom mykén-skej civilizácie bol polostrov Peloponéz. Jej rozšírenie je badateľné aj v strednom Grécku, na ostrove Ithaka, Lefkada, Zakynthos a na Dodekanéských ostrovoch. Dominantným achájskym mestom s palácom boli Mykény. Okrem Mykén, ktoré ovládali Argolidu patrili medzi dôležité palácové sídla Pylos (sídlo v oblasti kraja Messenia, podľa *Iliady* tu panoval kráľ Nestor), Sparta, Tiryns (pod nadvládou Mykén v Argolide, prístavná pevnosť, dočasné a druhé sídlo vládcu), Mydeja (pod nadvládou Mykén v Argolide), Argos (pod nadvládou Mykén v Argolide), Téby (ovládali časť Boiótie), Orchomenos (ovládali časť Boiótie), Atény (vláda v Atike), Iolkos, postupne i minojský Knóssos a Kydónia (poslední dvaja po nástupe tretích palácov na Kréte v prvej polovici 15. stor. pred Kr.) a ďalšie oblasti.

Vývoj v egejskej oblasti
v 16. – 13. stor. pred Kr.

Vrcholný rozvoj kultúry nastal po roku 1600 a tiahol sa až do 13. stor. pred Kr. Išlo o zlaté palácové obdobie, ktoré nastalo po období vzniku šachtových hrobov. V tej dobe začali Achájci budovať paláce obklopené mohutnými, takzvanými kyklopskými hradbami (Grékom o niekoľko storočí neskôr pripadali také veľké, že sa tvrdilo, že ich museli vystavať Kyklopi, teda bájni obri s jedným okom). Paláce zrejme vyrástli pod vplyvom Kréty a Orientu z typických megaronov rozosiatych od neolitu po celom území južného Balkánu. Megarony boli jednoduché obdĺžnikové stavby s vchodom na kratšej strane a často doplnené predsieňou. Paláce vznikali na vyvýšených miestach, akým bola napríklad aténska Akropola, a niektoré, ako tie v Pyle a Tirynse, prežili z nemalej časti dodnes, zatiaľ čo mykénsky palác sa zachoval iba čiastočne. Centrami paláca bývali trónne miestnosti a oproti nim ležali väčšie nádvorcia. Mykénci sa pri ich výstavbe v mnohom inšpirovali minojskými architektonickými komplexami. Na steny tiež maľovali fresky, no na rozdiel od minojských sa na mykénskych znázorneniach, a to najmä v palácoch, často nachádzali aj vojenské a poľovnícke motívy v podobe zbraní, štítov alebo samotných bojovníkov, vrátane vozatajov a bojových vozov. Väčšina takýchto znázornení bola v Mykénach, Knóse, Tirynse, v Pyle a v boiótskom Orchomene. Ďalší rozdiel mykénskych palácov v porovnaní s minojskými je v tom, že boli v sídlach, ktoré mali mohutné opevnenia a menšie nádvorcia. Súčasťou mykénskeho paláca bol dominantný megaron s trónnou sieňou, vyzdobenou freskami – nachádzal sa na najvyššie položenom mieste – citadele. Trón vládcu situovali napravo od vstupu do siene a v strede horelo veľké obradné ohnisko. Súčasťou paláca mohli byť aj menšie megarony, ktoré pravdepodobne slúžili ďalším vysokým hodnostárom. Ďalej sa v paláci nachádzal náboženský okrsk, sklady, hygienické zariadenia, archívy a iné miestnosti.

Výrazným prejavom mykénskej kultúry je vznik takzvaných šachtových hrobov v Mykénach v období okolo rokov 1750 – 1600 pred Kr. Tieto hrobky mali veľmi bohatú výbavu. Mŕtvym mužom kládli na tvár veľké zlaté masky a ženám pridávali zlaté korunky. Jednu z masiek považoval H. Schliemann omylom za zobrazenie tváre kráľa Agamemnona. No v súčasnosti vieme, že Agamemnonovi patriť nemohla, lebo je približne o 400 až 520 rokov staršia ako mohol byť Homérov Agamemnon. Schliemann sa však nedopustil pri identifikácii s homérskymi postavami chyby iba v tomto prípade. Pri odkrývaní nálezov v Mykénach alebo i v Tróji sa nechal na každom kroku správať Homérovými veršami. Preto v Mykénach hovoríme o Atreovej pokladnici či Klytaimnestrinom hrobe, no dnes už je takmer isté, že žiadnu postavu z Homérových eposov v nájdených hrobách nepochovali. Okrsky šachtových hrobov sa našli dva. Mladší okrskok A objavil Schliemann a starší B odkryl grécky archeológ G. Mylonas. Okrskok B datujeme na koniec strednej doby

bronzovej a okrsok A na začiatok neskorej doby bronzovej. Okrsok A Mykénci v 13. stor. pred Kr. zrekonštruovali, pričom ho zakomponovali do opevnenej plochy citadely. Pôvodne oba okrsky stáli pred bránami opevneného areálu citadely. Hrobky boli bez navŕšených mohýl a nad hrobmi sa nachádzali stély so znázorneniami loveckých scén a bojových vozov s konským dvojzáprahom. Oba okrsky podľa doterajších indícií ohraničoval nízky kamenný múrik. Všetky okolnosti ako veľkosť šachty či výbava hrobov naznačujú, že tam pochovávali najvyššiu spoločenskú vrstvu.²

SVET SKRÝTÝ V MYKÉNSKÝCH TABUĽKÁCH

Dôležitou mykénskou výpožičkou z minojskej Kréty bolo písmo. Mykénci si na základe slabičného minojského systému lineárneho písma vyvinuli vlastné lineárne písmo B. Používali ho od 14. storočia pred Kr. v paláцovej administratíve a mnohé tabuľky s textami v tomto písme pochádzajú z Mykén (okolo 100 kusov), Téb (viac ako 300), Pylu (niekoľko tisíc) a Tirynsu (27 tabuliek), ale tiež z Kréty (Knóssos asi 4360 tabuliek; Chania-Kydonia 4 tabuľky). Texty písané lineárnym písmom typu B už na rozdiel od minojského písma vieme čítať, lebo sa za nimi skrýva známy jazyk, teda achájska gréčtina. Prvé výrazné pokroky v rozlúštení lineárneho písma B urobila americká klasická filologička Alice Korberová z Brooklyn College v New Yorku. Predčasná smrť v roku 1950 jej nedovolila prácu zavŕšiť. Využitím jej poznatkov a pomocou klasického filológa Johna Chadwicka z univerzity v Cambridge nakoniec lineárne písmo B rozlúštil britský architekt a filológ Michael Ventris. Tabuľky s lineárnym písmom B obsahujú najmä správy hospodárskeho charakteru o chove i počtoch dobytká, o vlastníctve pôdy a jej prenájme, údaje o daniach, skladové výpisy, záznamy o počte zbraní pre vojenskú elitu, o množstve poškodených a bojaschopných vojnových vozov či daroch pre jednotlivých bohov. Veľká časť tabuliek pochádza z posledných vrstiev mykénskeho obdobia v danom sídle alebo paláci. Mnohé texty napísali na čerstvú hlinu, no keď paláce zhoreli, tabuľky vďaka požiaru stvrdli a zachovali sa. Zdá sa, že podobné správy sa nachádzajú i v predchádzajúcich minojských záznamoch v lineárnom

písme A. Pokiaľ ide o pisárov daného lineárneho písma, tak len v knósskom palácovom komplexe ich pôsobilo sedemdesiat a mali nezanedbateľné spoločenské postavenie.

Hoci sú tabuľky iba hospodárskymi správami, nechávajú nás preniknúť do inak pomerne neznámeho sveta mykénskej byrokracie, ekonomiky či náboženstva. Tabuľky hovoria o tom, že svet, do ktorého patrili a v ktorom vznikli bol zrejme označovaný ako *a-ka-wi-ja-de*, čiže niečo ako Achájsko. Nenaznačujú však, že by Achájsko bolo jedným štátom, ale skôr sústavou samostatných celkov, ktoré sa delia na menšie provincie a tie ešte na menšie okrsky. V egyptských a chetitských textoch sa síce hovorí aj o „veľkom kráľovi“ tejto oblasti, ale zrejme tým narážajú iba na najmocnejšieho načelníka, ktorým mohol byť dlhé obdobia práve mykénsky vládca, lebo mykénsky palác spravoval v porovnaní s ostatnými dva až trikrát väčšie územie a bol teda zjavne najväčším hráčom celého Achájska. Podľa záznamov z Pylu ďalej vieme, že na čele každého z týchto samostatných celkov zrejme stál *vanax*, ktorý mal v rukách hospodársku, vojenskú i kňazskú moc. Sídlil vo svojom paláci a vlastnil najviac pôdy. Posledným vanakom v Pyle bol muž menom Encheliavon. Mocensky druhou najvýznamnejšou pozíciou podľa zdrojov z Pylu bol *lavagetas*. Išlo o vysokého štátneho úradníka s výkonnou funkciou a s tretinovým vlastníctvom pôdy oproti vanakovi. Pravdepodobne žil v menšom megarone v rámci paláca. Ďalšie významné funkcie podľa pylských správ držali v rukách traja *telestai* – asi predstavitelia rodovej aristokracie, a *ekvetai* – členovia vládcovej družiny. V počte asi jedenásti muži z pozície ekvetai tvorili oddiel veliteľa, ktorý mal na starosti obranu jednotlivých úsekov pobrežia v pylskom mocnárstve. Achájci používali aj termín *basileus*, ktorým Gréci v neskoršom období označovali „kráľa“. V textoch, napísaných lineárnym písmom B, ním titulovali akéhosi kontrolóra práce v kráľovstve či predstaviteľa klanu. V mykénskych strediskách zabezpečovalo vnútorné fungovanie palácové hospodárstvo. Obyvateľstvo pracovalo pre palác a ten okrem iného takto získané produkty prerozdeľoval podľa aktuálnej potreby opäť medzi obyvateľstvo. Pôda však nepatrila iba palácu. Časť pôdy vlastnil aj obyčajný ľud označovaný ako *da-mo*, ktorý na nej mohol hospodáriť. K mykénskej spoločnosti patrili i otroci *do-e-ro*.

Pokiaľ ide o náboženstvo, tak sa v záznamoch v lineárnom písme B stretávame s Poseidónom, Diom, Aténou, Áreom, Hermom, s bohyňou Artemis či Dionýsom. Z tabuliek iba ťažko vyčítať atribúty bohov, ich charakteristiky sa však podľa všetkého v porovnaní s neskorším obdobím menili. Tabuľky napríklad naznačujú, že Zeus asi nebol najvýznamnejším božstvom. Pravdepodobne oveľa vyššie postavenie v ponímaní ľudí mal Poseidon alebo

tzv. bohyňa z Pylu, respektíve z Knóssu – Potnia. Niektoré mykénske božstvá, ako boli Marineus alebo Diwia, sa časom vytratili a neprešli do gréckeho panteónu.

Mykenci pestovali obilie, ľan, olivy, byliny, niektoré druhy strukovín a vinnú révu. Zo živočíšneho hospodárenia Achájcov dominoval chov oviec, kôz a ošípaných. Záznamy uvádzajú v mnohých prípadoch niekoľko tisíc kusov dobytká. Napríklad v minojsko-mykénskom Knóse to bolo až 100 000 oviec, v Pyle napríklad 20 000 kôz a 20 000 oviec. Najmä ovce boli dôležitým artiklom nielen pre mlieko a mäso, ale hlavne vlnu. Ďalej sa choval hovädzí dobytok a kone, tie využívali i vo vojsku.

MYKÉNSKI BOJOVNÍCI

Mnohé výjavy na freskách naznačujú, že príslušníci mykénskej kultúry vynikali vo vojenstve. Potvrdzujú to už nálezy zo šachtových hrobov: zbrane, bojové scény na keramických nádobách, nález pektorálu so znázornením bradaviek s námetom spojených špirál a zarastenej heroickej hrude – symbol mužnosti, ďalej stopy po zraneniach na kostrách pozostalých. Bojovnosť Achájcov dokazuje aj množstvo rôznych typov mečov a dýk. Ich vojenský potenciál potvrdzujú tiež relatívne početné nálezy kvalitných bronzových hrotov z oštepov, prípadne kopijí. Používali dôkladné brnenie, jeden z najstarších a najznámejších exemplárov je celotelový kovový bronzový pancier, ktorý našli v Dendre (16. – 15. stor. pred Kr). Poznali aj praktickejšie kompozitné brnenie (pancier), keď na zvieraciu kožu alebo plátennú košeľu aplikovali rôzne kovové časti, najmä pláty z bronzu. Takéto pancierové bronzové pásy, doštičky a pláty objavili v Pyle – približne 22 kusov väčších rozmerov a 10 – 12 menších častí. Hlavu bojovníkov chránili vojenské helmy vyrobené buď z bronzu alebo z kančích klov. Tie druhé mali skôr ceremoniálny účel. Na jednu prilbu potrebovali kly z 20 až 30 kancov. Ďalej používali štíty rôznych tvarov. Doložené sú štíty vežovité, v tvare osmičky, ďalej tzv. Achillov štít (známy z *Iliady*) vypuklého, okrúhleho pôdorysu s polkruhovitými výrezmi oproti sebe, ktoré slúžili na pridržanie kópie alebo oštepú. Acháji tiež vynikali vo vozatajskom umení, v ovládaní dvojkoľesových bojových vozov, ťahaných konským dvojzápahom. Homér spomína, že proti Tróji Acháji

postavili 1186 plavidiel so 60 000 mužmi. Na základe doterajších vedeckých znalostí vieme, že mestá a kráľovstvá, by spoločným úsilím takú početnú armádu postaviť mohli. To, či však vôbec trójska vojna bola, nie je doteraz jednoznačne vedecky potvrdené.

MYKÉNCI SA ROZŠIRUJÚ

Keďže mykénske paláce a ich vojenská elita silneli, pomýšľali vládcovia na rozširovanie svojho vplyvu a na možnosti ako získať prístup k novým tovarom. Napríklad na Krétu sa zrejme rozšírili aj s pomocou zbraní, ale okrem kliesnenia si cesty štítmi a kopijami Mykénci disponovali i obchodným loďstvom, vďaka ktorému rozširovali vymoženosti svojej civilizácie v ďalších oblastiach Stredomoria a Európy.

Kultúra sa etablovala v priestore západného pobrežia Anatólie, kde to jasne vidieť hlavne na archeologických nálezoch Milétu. V chetitských prameňoch sa Milétos objavuje zrejme ako Millawanda (alebo Milawa), ktorá bola podľa Chetitov pod hegemoniou ríše Ahhijawa, čím sa možno myslí achájske Grécko mykénskej kultúry. Milétos zažíval rôzne fázy. Niekedy v období 1450 – 1315 pred Kr. ho atakovali Chetiti a zničili ho. Keď mesto opäť vzrástlo, dostalo sa zrejme pod mykénsky vplyv (1315 – 1100 pred Kr.). To, že západné pobrežie Malej Ázie bolo vždy v hľadáčku Achájcov dokazujú aj bájne udalosti súvisiace s Trójou. Dokonca sa uvažuje o dvoch trójskych vojnách, pričom jedna predchádzala tej Homérovej. Táto prvá trójska vojna sa mala odohrať v druhej polovici 15. stor. pred Kr. Z chetitiských zdrojov sa o nej dozvedáme, že aj za účasti Tróje vznikla koalícia miest pod názvom Aššuva, ktorá chcela obmedziť vplyv Chetitov. Tichú podporu poskytla koalícii i Ahhijawa (možno Achájsko). Napriek mnohým spojencom koalícia neuspela a Chetiti ju približne okolo roku 1430 pred Kr. zlikvidovali. Archeologické nálezy potvrdzujú tieto udalosti iba sporadicky a nejednoznačne, no mykénsky vplyv v Tróji bol evidentný.³ Na základe archeologického bádania sa prvýkrát výrazne objavuje v 17. a potom v 15. až 14. storočí pred Kr.⁴

Ďalšia expanzia mykénskej civilizácie je rozpoznateľná na ostrove Cyprus vo východnom Stredomorí. Ostrov bol prinajmenšom v 2. tisícročí pred Kr. známy pod pomenovaním Alašija, podľa rovnomenného sídla ostrova, ktoré

sa niekedy stotožňuje s antickým Enkomi na východe. Tu, na Alašiji, sa postupne vytvorila do určitej miery špecifická cypersko-mykénska kultúra, ktorá nakoniec prežila i zánik samotnej mykénskej civilizácie a svojím osobitým písmom pretrvala až do 1. tisícročia pred Kr.

Mykénci udržiavali vzťahy i s významnými okolitými ríšami. Nadviazali kontakty s Chetitskou ríšou a ostatnými krajinami na území Anatólie, ďalej s Egyptom, mestským štátmi v Levante a s veľkými ríšami v Mezopotámii. Záujem Achájcov smeroval aj na západ. Svoje obchodné záujmy nositelia mykénskej kultúry namierili najskôr do západného Stredomoria a kvôli surovinám a jantáru aj do severnejších a severozápadnejších častí Európy – až k Baltskému moru. Jantár od Baltského mora sa vyskytoval už v mykénskych ťachtových hrobách. Množstvo keramickej produkcie z mykénskeho Grécka sa našlo i na Liparských ostrovoch a na ostrove Vivara neďaleko Ischie v blízkosti Neapola v Taliansku. Lokalita pripomínajúca obchodnú kolóniu sa našla i v oblasti juhoitalského Tarentu. Minimálne tam existovala štvrť remeselníkov z mykénskeho prostredia.

Okrem vlastných exportných produktov, z ktorých dominovala keramika, predmety z bronz a poľnohospodárske výrobky, boli Mykénci závislí na životne dôležitom importe. Išlo najmä o dovoz cínu a medi, potrebných surovín na výrobu bronz a import jantáru na tvorbu šperkov. Kvôli transferu tovaru mykénski obchodníci prenikli s najväčšou pravdepodobnosťou až na územie Sardínie, Hispánie a južného Anglicka. Mykénske dvojité sekery z 13. storočia pred Kr. boli nájdené v Írsku, Wessexu či Cornwalli. Či kvôli obchodu vstúpili nositelia mykénskej kultúry po jantárovej ceste až na územie dnešného Slovenska alebo k baltskému pobrežiu je otázne. Vzájomné obchody a kultúrne vplyvy minimálne v sprostredkovanej rovine tu s miestnymi stredoeurópskymi kultúrami doby bronzovej určite boli. Napríklad v Bavorsku, na opevnenom sídlisku z doby bronzovej pri Bernstorfe, patriacom pod obecný úrad Kranzberg, sa našli dva ryté jantárové kusky s nápismi v lineárnom písme B, ale posledné bádanie ich považuje za falzifikáty.

Vtedajší svet obchodu a transferu tovaru asi najlepšie prezentuje vrak lode z obdobia okolo roku 1320 pred Kr., ktorý našli podmorskí archeológovia neďaleko tureckého pobrežia v blízkosti lokality Kaş v roku 1982. Ide o projekt Uluburun z Inštitútu námornej archeológie v Bodrume, ktorý v rokoch 1984 – 1994 vrak na morskom dne systematicky skúmal. Veľmi dobre zachovaný náklad lode príkladne ukazuje, s čím sa vtedy obchodovalo: s medou z Cypru, s cínom z Afganistanu, zlatom z Egypta, jantárom z Baltu, s ebenovým drevom, škrupinami z pštrosích vajec a slonovinou z Afriky, zlatými šperkmi, keramikou, polodrahokamami, sklom, fajansovými korálkami či slonovinovými dózami. Loď, ktorá smerovala do priestoru Egejských ostrovov priam

dokonale zobrazuje globalizovaný svet neskorej doby bronzovej. Na lodi bola posádka z Kanaánu s niekoľkými cestujúcimi z prostredia mykénskej kultúry.

TRÓJSKA VOJNA, MORSKÉ NÁRODY A VÝTRÁCANIE SA MYKÉNSKEJ CIVILIZÁCIE

Okolo roku 1200 pred Kr. zažilo východné Stredomorie a Predný východ jedno z najnepokojnejších období svojich dejín. Roky sucha a neúrody prinútili mnohých ľudí k odchodu zo svojich sídlisk a domovov. Mestá chradli a ríše strácali mužov na poliach a vo vojsku. Obchod neskutočne poklesol, lebo sa vytratil veľkí odberatelia a obchodné cesty a aj to, čo z obchodu zostalo, ohrozovali lúpežné bandy. Okrem toho sa mnohé skupiny spájali a rabovali a plienili na pobreží. Keďže prichádzali od mora, Egypťania ich nazvali morskými národmi a mnohé mestá a ríše tomuto tlaku spojenému s hospodárskym a sociálnym rozvratom podľahli. Práve s týmito veľkými zmenami súvisí zánik mykénskej civilizácie.

Nemôžeme pritom vylúčiť, že ťaženia morských národov po Stredomorí sa v nemalej miere zúčastnili i mnohí achájski Gréci.⁵ Čosi naznačujú správy z Egypta, odkiaľ máme dve správy o vpádoch morských národov do nílskej delty. Prvý sa odohral za vlády faraóna Merenptaha a druhý za Ramesseho III. Egypťania oba útoky odvrátili a zachované nápisy hovoria, že medzi morskými národmi sa objavila i populácia Tereš, respektíve Turša. Mohlo by ísť o tú istú populáciu a obdobný výraz (*Trsh*) poznáme aj z dobových chetitských archívov. Vedci sa pokúšali spojiť tieto výrazy s obyvateľmi achájskeho mesta Tiryns z obdobia mykénskej kultúry, no táto identifikácia sa v poslednom období spochybňuje, hoci nevylučuje. Iní autori tento národ spájajú zas s Etruskami. Gréci sa pravdepodobne spomínajú pod názvom Danaeovia, ktorý môžeme stotožniť s pomenovaním populácie útočiacej na Egypt v podobe Dan(a)una.

Je možné, že mykénske štáty reagovali na hospodárske a sociálne ťažkosti dobového sveta vzájomnými vojnami, prípadne zapríčinili úpadok mykénskeho sveta útoky zvonku, pričom možno išlo o vpády Dórov. V priebehu niekoľkých desaťročí boli Téby a Orchomenos vypálené, Gla opustená, Pylos a Mykény zničené. Mykénske centrá sa pokúšali brániť, Mykény práve v tomto období zdvojnásobili hrúbku opevnení, podobne aj iné strediská spevňovali fortifiká-

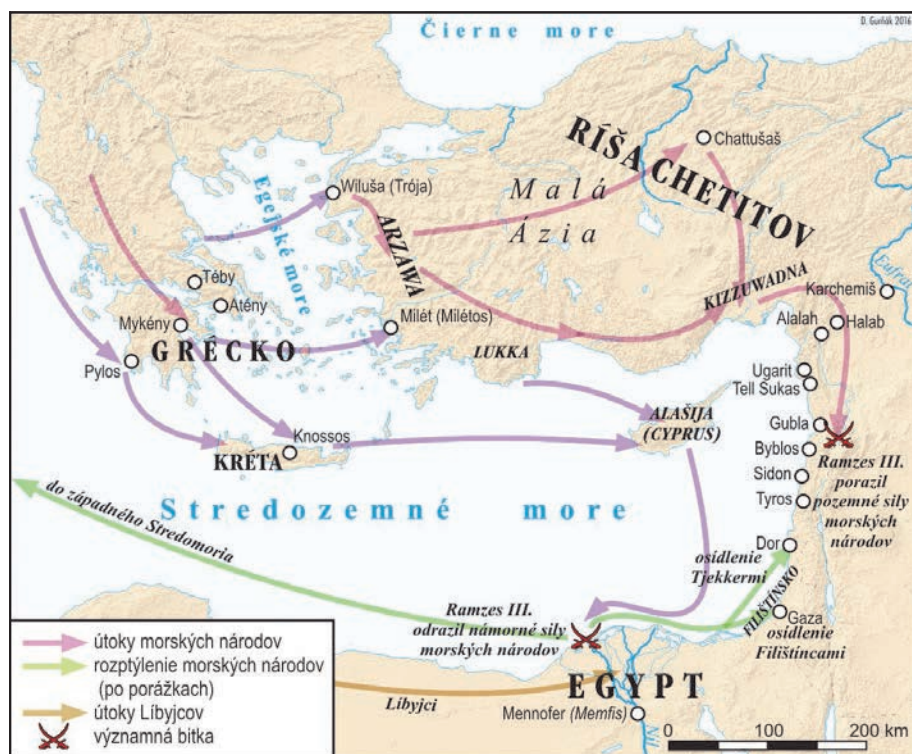
Takzvaná levia brána v Mykénach, ktorá bola súčasťou mohutného opevňovacieho systému, nazývaného aj kyklopské hradby

cie a vytvorili známe kyklopské opevnenia, ale nič nepomohlo. Po niekoľkých desaťročiach konfliktov a ničenia, keď už z prosperujúcej civilizácie nič nezostalo, sa Achájsi mohli v značnom počte pridať k nájazdníkom na otvorené more, aby plienili a dobýjali ďalšie krajiny a mestá.

Dôležitý odkaz na dobu morských národov a pád mykénskej civilizácie nachádzame i v *Iliade* a *Odysei*. No smieme dať trójsku vojnu do súvislosti s aktivitami a bojmi, ktoré súvisia s vpádom morských národov? Mytológia naznačuje, že po trójskej vojne nastali nepokoje, krviprelievania a povstania odrastených mládencov proti navrátilcom. Odyseus si musel krvou opäť vydobíť trón na

Ithake a mykénsky kráľ Agamemnón bol dokonca zavraždený. Všetky tieto pnutia akoby korešpondovali s tým, o čom nás informujú dobové pramene v súvislosti s vpádom morských národov. Vojnu o Tróju teda nemuseli mať na svedomí iba achájski Gréci, ale širší konglomerát populácií, ktorý lúpil aj v iných oblastiach. Na druhej strane dôkazy o trójskej vojne nie sú isté a mohla sa odohrať i pred krízou spojenou s morskými národmi. Napríklad chetitské záznamy v 13. storočí pred Kr. spomínajú, že Chetiti sa vojensky stretli s Ahhijawou pri Wiluši, čo je práve chetitské označenie Tróje, a o tejto zrážke sa uvažuje tiež ako o možnom predobraze gréckeho príbehu o trójskej vojne.

Tak či onak, trójska vojna symbolizuje rozsiahle zmeny a tie zasiahli i Grécko. Mykénska kultúra sa vytráca, jej paláce a administratívna štruktúra sú zničené. Písmo opúšťa Grécko, aby sa objavilo až po ďalších štyroch storočiach, umenie a obchod musia začínať takpovediac odznova. Starý svet bol v ruinách, ale vznikol nový a pomerne nespravodlivo býva táto ďalšia etapa gréckych dejín označovaná ako Temné obdobie.

Situácia vo východnom Stredomorí počas vpádu tzv. morských národov, ktorý predznamenal nástup tzv. temného obdobia v Grécku